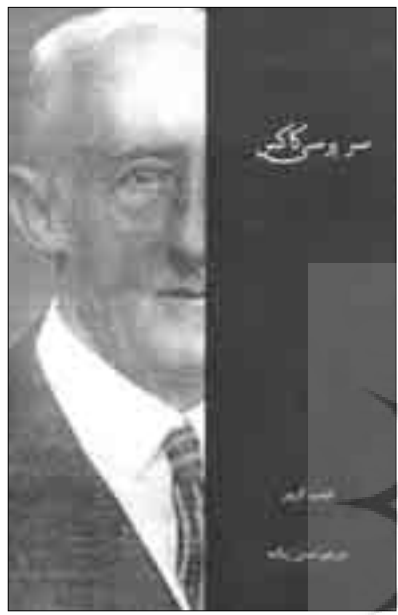

سرپرسی کاکس

در خلیج فارس و ایران

○ مأموریت سرپرسی کاکس در حوزه خلیج فارس و ایران
○ تألیف: فیلیپ گریوز
○ ترجمه: حسن زنگنه
○ ناشر: به دید، چاپ اول، اسفند ۱۳۸۰، ۲۷۲ ص، ۱۵۰۰ تومان

این کتاب، ترجمه فصل‌هایی از کتاب شرح حال سرپرسی کاکس نوشته فیلیپ گریوز است که در سال ۱۹۴۱ (چاپ دوم) در لندن منتشر شده است. این کتاب حاوی اطلاعات بکر و ارزشمندی است که مترجم، تنها فصل‌های مربوط به حضور کاکس در خلیج فارس و ایران را برای ترجمه برگزیده است. به گفته مترجم، منبع اصلی نویسنده در تألیف این کتاب، گزارش‌های سالانه‌ای است که سرپرسی کاکس برای مقامات مافوق خود به وایت هال (لندن) و سیملا (هند) ارسال می‌کرده است.

کتاب از ۹ فصل تشکیل شده است:
 ۱- در فصل اول «موقعیت جغرافیایی خلیج فارس» تشریح شده تا روشن گردد که به چه دلیل **لرد کرزن** - نایب السلطنه وقت هند و رئیس مستقیم کاکس - در مأموریت‌هایش در ایران و خلیج فارس به حفظ نفوذ انگلستان در این آبراه، عموماً و در **بندر مسقط**، خصوصاً اهمیت زیادی قائل بوده است. در این فصل چگونگی و علت انتخاب کاکس برای انجام مأموریت در خلیج فارس و اعزام او به این منطقه بیان شده است.

۲- در **فصل دوم** «مأموریت و اقدامات کاکس در مسقط» مطرح شده است. رقابت شدید انگلستان و فرانسه در مسقط، خنثی کردن فعالیت‌ها و موفقیت‌های مأمور فرانسوی **اتاوی** که حتی موفق به دریافت امتیازی برای تأسیس ایستگاه زغال‌سنگ در **بندر جیصه** برای فرانسویان شده بود، از اهداف اصلی اعزام کاکس به مسقط بود که سرانجام نیز موفق به انجام این کار شد.

۳- در سال ۱۹۰۴، سرپرسی کاکس، به سمت «رزیدنسی بریتانیا در خلیج فارس» - که مقر اداری‌اش در **بندر بوشهر** بود - منصوب شد. «رزیدنت خلیج فارس»، در واقع سرپرسی کاکس، فرماندار کل و تام‌الاختیار خلیج فارس به شمار می‌رفت که بر تمام مستملکات ارضی و سرزمین‌های تحت‌الحمایه انگلیس در داخل یا

پیرامون خلیج فارس نظارت داشت.
فصل سوم: مسؤولیت جدید (سرپرسی کاکس از سال ۱۹۰۴ تا سال ۱۹۱۱) را مورد توجه و گزارش قرار می‌دهد. «این فصل، در واقع گزارشی است از اوضاع ایران در دوره زمانی یاد شده و نقش انگلیسی‌ها، به ویژه سرپرسی کاکس در آن که مهم‌ترین آنها: تعیین تکلیف جزایر **تنب** و **ابوموسی**، حفظ منافع بریتانیا در خوزستان و **بختیاری** از طریق رابطه با **شیخ خزعل** و سران **بختیاری** به بهانه رفع اختلاف آنها، کشف نفت در سال ۱۹۰۷ در **مسجد سلیمان**، بروز انقلاب مشروطیت ایران، عقد قرارداد ۱۹۰۷، استبداد صغیر و **خلع محمدعلی شاه** از سلطنت در سال ۱۹۰۹ بود.
 ۴- همزمان با شروع کار کاکس در بوشهر، در ایران و خلیج فارس نیز قدرت‌های جدیدی جویای منافع و مصالحی بودند (روس‌ها، عثمانی‌ها و به ویژه آلمان‌ها) بنابراین موضوع **فصل چهارم** مشتمل است بر: پی‌گیری اوضاع ایران در دوران رزیدنتی کاکس در بوشهر و چگونگی عملکرد او در مقابله با قدرت‌های یاد شده و حفظ موقعیت و منافع بریتانیا

در مواجهه با سهم‌خواهی آنان که به صورت قراردادهایی میان عثمانی، آلمان، روسیه و تحصیل امتیازاتی در ایران و عثمانی بود.
 ۵- **فصل پنجم** نگاهی است به نحوه زندگی، دلبستگی‌ها و روابط دوستانه و سرگرمی‌های کاکس در خلیج فارس. در این فصل به بیان این مطالب پرداخته می‌شود:
 ویژگی‌های ساختمان بزرگ و راحت نمایندگان سیاسی انگلستان در بیرون شهر بوشهر، نارسایی‌ها و مشکلات خاص زندگی در بوشهر؛ کمبود آب آشامیدنی و مشکلات تهیه آن؛ مأموران و نمایندگان سیاسی کشورهای روسیه، آلمان، فرانسه و عثمانی در بوشهر و رابطه کاکس با آنها؛ ورزش‌ها و بازی‌های سرگرم‌کننده او؛ رابطه کاکس با شهروندان و تجار انگلیسی بوشهر؛ دوستی شیخ خزعل و کاکس؛ دوستی کاکس با **شیخ مبارک** - حکمران کویت - و **امیر عبدالعزیز ابن سعود** - امیر حجاز - گردآوری و تدوین اطلاعاتی درباره موقعیت و ویژگی‌های جغرافیایی، ساکنان و ذخایر ساحلی خلیج فارس و مناطق جنوبی ایران؛ مسافرت‌های کاکس به مناطق مختلف ایران؛ مطالعه بر روی پرنده‌ها محلی براساس علایق شخصی؛ ارتباط

مسافران انگلیسی به خلیج فارس با کاکس؛ دوستی و روابط کاکس با مأموران انگلیسی داخل و خارج ایران و مستقر در هند یا انگلستان؛ رابطه کاکس با وزارت امور خارجه انگلستان و مأموران انگلیسی نمایندگی‌های سیاسی آن در تهران؛

۶ - فصل ششم با عنوان «خلیج فارس در آستانه جنگ بزرگ» شرح اقدامات کاکس در خلیج فارس، طی سال‌های ۱۹۱۱ تا ۱۹۱۳ است. نامی‌های جنوب ایران که منجر به کشته شدن تعدادی انگلیسی می‌شود و مسافرت‌های کاکس به مناطق جنوبی کشور برای رسیدگی به این اوضاع، روابط کاکس با امرای سواحل جنوبی و عرب‌نشین خلیج فارس، از جمله کویت و مسقط به‌ویژه در رابطه با قاچاق اسلحه و به منظور محدود و منسوخ کردن این قاچاق، شورش در عمان و مشکلاتی که برای انگلستان به وجود می‌آورد، آشفته‌تر شدن اوضاع داخلی ایران در سال ۱۹۱۳ که اندکی بعد با شروع جنگ و ورود انگلیسی‌ها به جنوب ایران شدت بیشتری می‌گیرد، امضاء قرارداد انگلیسی - عثمانی راجع به کویت در سال ۱۹۱۳، مهم‌ترین دغدغه‌ها و کارهای سرپرسی کاکس را شامل می‌شدند.

سر پرسی کاکس در سال ۱۹۱۳، در آستانه جنگ جهانی اول، (پس از یک مأموریت ده ساله در خلیج فارس) به مرخصی رفت. اما با شروع جنگ جهانی اول (اوت ۱۹۱۴ م/ ۱۳۱۳ ق)، مشاور سیاسی دستگاه فرماندهی کل قوای انگلیس در عراق گشت. حاصل ده سال فعالیت او (۱۹۰۴ تا ۱۹۱۳) در پایان فصل ششم چنین بازگو شده است: «او در این مدت، رأساً خود و یا اینکه کمک کرده بود تا دگرگونی‌های بنیادی تری - که از زمان پیدایش کشتی‌های بخاری در این آبراه بی‌سابقه بوده است - به‌وجود آید. در سرتاسر خلیج فارس چراغ‌های دریایی نصب گردید و در بندر عباس، لنگه، بحرین، کویت، اهواز، خرمشهر و کرمان، کنسولگری و نمایندگی سیاسی دایر شد... سطح تجارت انگلستان در این برهه دو یا سه برابر افزایش یافت. به قاچاق اسلحه که در دسرهای زیادی را برای انگلستان به وجود می‌آورد، پایان داده شد و اداره نقشه‌برداری حکومت هند، نقشه‌های دریایی این آبراه را عمدتاً دوباره تهیه کرد و کرانه‌ها را نیز دوباره مساحی نمود و این در حالی بود که شرکت نفت ایران و انگلیس هم به گونه‌ای دلخواه آغاز به کار کرد. افزون بر این انگلستان و ترکیه به توافقی کامل دست یافتند و مزاحمت‌های فرانسه در مسقط هم قطع شد که در نتیجه خلیج فارس به صورت «دریاچه انگلیس» درآمد. عزیمت کاکس از خلیج فارس، مایه شادمانی آلمان‌ها شد.»

۷- با شروع جنگ جهانی اول و پیوستن

عثمانی به دول محور (به عنوان متحد آلمان) عراق کنونی را مورد اشغال خود درآورد و تا بصره پیش رفت و در دهانه خلیج فارس قرار گرفت. دولت انگلستان به کمک حکومت هند، قوایی را برای حفظ منافع خود به‌ویژه مناطق نفت‌خیز ایران و آبراه خلیج فارس به منطقه گسیل داشت. سرپرسی کاکس نیز، به عنوان «مشاور سیاسی در دستگاه فرماندهی کل قوای انگلیس در عراق»، حضور یافت. فصل هفتم گزارشی است از حضور، عملکرد و نقش سرپرسی کاکس در رابطه با این موضوع که در مجموع اقداماتی پیشگیرانه تلقی می‌شد.

۸- جزئیات اقدامات کاکس و مشورت‌های او با فرماندهان قوای نظامی انگلیس در جنوب عراق کنونی که سرانجام منجر به شکست نیروهای ترک و عرب و عقب‌نشینی آنها از بصره گردید محتوای فصل هشتم کتاب را شامل می‌شود. به این ترتیب انگلستان توانسته بود موقعیت بهتری در بصره و جنوب عراق کسب کند. در مدت چهار سال جنگ جهانی اول، سرپرسی کاکس مسؤولیت یاد شده را بر عهده داشت.

۹- با پایان یافتن جنگ جهانی اول، کاکس سفری به انگلستان کرد و به هنگام مراجعت به هندوستان در ۱۹۱۸/۱۳۳۷ هـ. ق. به مقام «وزیر مختاری بریتانیا» در تهران ارتقاء یافت و تا سال ۱۹۲۰، در این سمت باقی ماند. یکی از اقدامات مهم کاکس در مدت اقامت دو ساله در ایران انعقاد قرارداد تحت‌الحماگی ۱۹۱۹ با دولت و **وثوق‌الدوله** بود که پی‌آمدهای آن در تاریخ ایران مشخص است.

فصل آخر (نهم) کتاب، تماماً به شرح مأموریت و اقدامات کاکس در تهران به عنوان وزیر

مختار بریتانیا اختصاص یافته است. به دنبال شکست امپراتوری عثمانی در جنگ جهانی اول وزرای خارجه دولت‌های انگلیس و فرانسه براساس قرارداد «سایکس پیکو» خاورمیانه را میان خود تقسیم کردند و عراق تحت سیطره انگلیس درآمد و کاکس که از شخصیت‌های باتجربه استعمار انگلستان بود به عنوان حاکم سیاسی عراق تعیین گردید و کلیه اختیارات قانونگذاری و اجرایی عراق از طرف دولت انگلستان به او واگذار گردید. کاکس عازم عراق شد و از آنجا که، اقدامات او به ایران مرتبط نمی‌گردد، کتاب با اقدامات او در تهران خاتمه می‌پذیرد.

همانگونه که مشاهده می‌شود، سرپرسی کاکس که نام او با قرارداد معروف ۱۹۱۹ و وثوق‌الدوله عجین شده از خبره‌ترین مأموران استعمار انگلستان بوده است. وی به سال ۱۸۶۸ متولد و در ۱۹۲۷ در سن هفتاد و سه سالگی درگذشت. پس از فارغ‌التحصیلی از دانشگاه افسری به ارتش حکومت هند پیوست. پس از سال‌ها انجام مأموریت در مناطق مختلف هند، کانپور، باریلی، لکنهو که با فراگیری کامل زبان‌های اردو، فارسی و عربی همراه بود و همچنین مأموریت سه ساله در **سومالی**، به دستور لرد کرزن به خلیج فارس اعزام و به مسقط رفت (۱۸۹۹) سپس مدت ده سال به عنوان «رزیدنت خلیج فارس»، مقیم بوشهر، (۱۹۰۴ - ۱۹۱۴) در زمان جنگ جهانی اول در عراق به سر می‌برد (۱۹۱۴ - ۱۹۱۸) و پس از آن نیز دو سال، وزیر مختار انگلیس در تهران بود (۱۹۱۸ - ۱۹۲۰).

او یکی از مجرب‌ترین و کارکشته‌ترین مأموران انگلیس در خلیج فارس در یکی از حساس‌ترین مقاطع تاریخ ایران بود. از این رو، هرچند سرگذشت او با جانبداری و گونه‌ای بزرگ‌نمایی و تجلیل از عملکرد او به رشته تحریر درآمده اما از جهت آشنایی با شخصیت و اقدامات وی، در بستر شرایط بین‌المللی و رویدادهای خلیج فارس و ایران که عمدتاً بر گزارش‌ها و نوشته‌های خود او متکی است، کتاب مفید و ارزشمندی است. لازم به ذکر است که پیش از این کتاب گزارش‌های سالانه سر پرسی کاکس، سرکنسول انگلیس در بوشهر (۱۹۱۱ - ۱۹۰۵ م/ ۱۳۲۹ - ۱۳۲۳ هـ. ق)، یعنی مجموعه اسنادی که کتاب **مأموریت سرپرسی کاکس**... بر آن متکی است، توسط مترجم همین کتاب، یعنی آقای **حسن زنگنه** در سال ۱۳۷۷ به کوشش **عبدالکریم مشایخی** و از سوی «انتشارات پروین» و «مرکز مطالعات بوشهرشناسی» منتشر شده بود که به نوعی مکمل یکدیگر و ارائه‌دهنده تصویری کامل از کارنامه کارکس می‌باشند.